

ПРОБЛЕМА ЗАЇКАННЯ: ФІЗІОЛОГІЯ, ПСИХОЛОГІЯ, ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ (БЛИЖНІЙ СХІД, КИЇВСЬКА РУСЬ, V–XVII СТОЛІТТЯ)

THE PROBLEM OF STUTTERING: PHYSIOLOGY, PSYCHOLOGY, CAUSES OF THE ORIGIN (MIDDLE EAST, KYIVAN RUS, V–XVII CENTURIES)

У статті розглянуто різні підходи до діагностики лікування й корекції проблеми заїкання в давні часи. Зокрема, мова йде про Близькій і Середній Схід, Русь V–XVII ст. Згадуються праці Орибазія, Антили, А. Амідського, П. Егінського, лікарські підходи Авіценни, який здобув світову славу завдяки «Канону лікарської науки» – енциклопедичному звіту медичних знань стародавнього світу, що є підсумком поглядів і досвіду давньогрецьких, римських, індійських і середньозахідських лікарів. Він не обмежився переказом минулого, а підвів критичний підсумок розвитку медицини до XI ст. Більшість мислителів і лікарів того часу об'єднує те, що в тогочасних авторів з питань подолання заїкання зустрічаються, окрім фізіологічних підходів, також численні вказівки на необхідність використання різних полегшувальних і коригувальних механічних засобів і рухових вправ для покращення мовлення й звільнення від заїкання. Стародавні ж слов'яни часто розуміли мовленнєві порушення як хворобу чи недуг, послані на людину вищими або темними силами. Однак посилення потужності Київської Русі та розвиток культурних зв'язків з іншими державами (насамперед із Візантією, Арабськими халіфатами) сприяли накопиченню й удосконаленню знань з медицини, психології, культури, педагогіки. На Русі довгий час лишалися широко відомими лікарські порадики-травники, які були продуктами колективної творчості. Вони перекочували з країни в країну, перекладалися з однієї мови іншою, доповнювалися й змінювалися. Ці рукописні лікарські порадики відрізнялися дуже широким і строкатим змістом. Але вже в той час мислителі й лікарі звертали увагу не лише на фізіологію, а й убачали ефективність лікування заїкання, впливаючи на психологію індивіда та змінюючи її.

Ключові слова: історія заїкання, мовленнєві порушення, древня Русь, Візантія, Арабський халіфат.

The article considers different approaches to the diagnosis of treatment and correction of the problem of stuttering in ancient times. In particular, we are talking about the Middle East, Kyivan V–XVII centuries. Mention is made of the works of Oribasius, Antilles, A. Amidsky, P. Aeginusky, the medical approaches of Avicenna, who gained world fame thanks to the “Canon of Medical Science” – an encyclopedic report of medical knowledge of the ancient world, which is the result of Greek, Roman, Indian and Indian ancient. He did not limit himself to the translation of the past: he summed up the critical result of the development of medicine to the XI century. Most thinkers and physicians at the time agreed that the authors of stuttering at the time had, in addition to physiological approaches, numerous indications of the need to use various relieving and correcting mechanical means and motor exercises to improve speech and relieve stuttering. The ancient Slavs often understood speech disorders as a disease or illness sent to a person by higher or dark forces. However, the strengthening of the power of Kievan Rus and the development of cultural ties with other states (primarily with Byzantium, the Arab Caliphates) contributed to the accumulation and improvement of knowledge in medicine, psychology, culture, pedagogy. In Kievan Rus, herbal counselors, who were the products of collective creativity, remained widely known for a long time. They moved from country to country, translated from one language to another, supplemented and changed. These handwritten medical guides had a very broad and varied content. But even at that time, thinkers and doctors paid attention not only to the physiology, but also saw the effectiveness of treatment of stuttering, swimming and changing the psychology of the individual.

Key words: history of stuttering; speech disorders, Kyivan Rus, Byzantium, Arab caliphates.

УДК 376-056.264(477)(091)«08/15»
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.16.13>

Козинець О.В.

к.пед.н., доцент кафедри логопедії та логопсихології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Постановка проблеми. Мовленнєві порушення значно ускладнюють процес формування особистості, адже мовлення – форма людського мислення, засіб спілкування людей. Незважаючи на те що історія вивчення заїкання довга, однозначної думки щодо тлумачення цього порушення навіть сьогодні немає, адже це складна проблема, яка враховує багато компонентів, тому й підхід до корекції заїкання змінювався неодноразово. Проте вчення про хвороби мовлення вже в ранню епоху розвивалося за двома напрямками: одні дослідники розглядали порушення мовлення (й заїкання зокрема) як хвороби зовнішні, що потребують

хірургічного лікування, інші бачили в них хвороби внутрішні, психологічні. Однак були й ті, які не акцентували увагу на подоланні мовленнєвих порушень ні шляхом медичних процедур, ні навіюванням чи молитвами, а говорили про правильну систему навчання та виховання й мікроклімат родини, у якій виховується особа із цим порушенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема заїкання інтенсивно вивчається й висвітлюється в літературі різними науковцями різних галузей науки. Розроблення методик роботи із заїкуватими на пострадянському просторі пов'язані з іменами І. Абелевої,

Л. Арутюнян, М. Асатіані, Л. Белякової, М. Буянова, М. Виноградової, Л. Волкової, Н. Власової, В. Гіляровського, О. Дьякової, В. Куршева, Х. Лагузена, Р. Левіної, С. Леонової, С. Ляпідевського, М. Неткачева, Є. Оганесян, І. Поварової, О. Рау, В. Селіверстова, Н. Чевельової, О. Шевцової, В. Шкловського, А. Ястребової та інших. Середвітчизняних науковців – Т. Вітер, Л. Журавльова, А. Казьміна, В. Кондратенко, С. Конопляста, С. Корнев, Р. Краєвський, З. Ленів, В. Ломоносов, Т. Морозова, М. Родственська, Р. Юрова, А. Щолокова та інші. Однак першим, хто детально описав характер самого заїкання, класифікував судоми при цьому порушенні, а також заговорив про комплексний підхід до його виправлення, був український учений, психіатр І. Сікорський [4].

Постановка завдання. У дослідженні ми намагалися здійснити цілісний історико-педагогічний аналіз теорії і практики корекції заїкання в певному історичному проміжку часу на прикладі Близького та Середнього Сходу V–XVII ст. й Русі, аби показати основні тенденції розвитку теорії й практики зазначеного порушення, окреслити закономірності в підходах до подолання цього порушення та важливість розуміння психології заїкуватих і вплив самого порушення на осіб із заїканням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лікування душі й тіла на рівні з проблемою існування людини на Землі цікавили людство завжди. Народи Стародавнього Сходу, наприклад, залишили багато писемних пам'яток, які разом з археологічними матеріалами дають нам уявлення про знання, побут і світогляд жителів тієї епохи. У той період ті країни вважалися деспотичними. Влада деспота обґрунтована й побудована на релігії, а цар уважався втіленням Бога на Землі. Тому величезну роль відігравали жерці, у руках яких була тогочасна економіка, політика, педагогіка, психологія, медицина. І всі мовленнєві порушення нарівні з іншими хворобами, куди зараховували й заїкання, були у владі жерців. Але сьогодні мова піде про Близькій і Середній Схід (Візантію, Арабські халіфати, Середню Азію) та Русь у проміжку V–XIII століття.

Візантія. Зберегла стародавню культуру античного світу й передавала її іншим народам, сприяючи відродженню культури в Західній Європі. Зокрема, Візантія зберегла серед інших культурних досягнень давньогрецьку й римську медицину. Лікарі Візантії були добре знайомі з творами стародавніх лікарів Греції та Риму. Також у Візантії збереглися деякі елементи античної культури. У період Хрестових походів завдяки спілкуванню Сходу й Заходу частина культурних і медичних надбань стала відомою й Західній Європі. До речі, згодом ця культура й інші суспільні надбання проникли й у Древню Русь (у XV ст.) [1].

Подібно Орибазію енциклопедисти А. Амідський (527–565 рр.) і П. Егінський (625–690 рр.) були укладачами вагомих творів, у яких вони зібрали й систематизували багату спадщину античної медицини. У цих авторів зустрічаються деякі згадки про мовленнєві розлади. За відомостями, які зібрав І. Сікорський [3], Антил, А. Амідський, П. Егінський розглядали хвороби мовлення як хвороби язика та вуздечки й викладали різні хірургічні способи підрізування язика. Антил розрізняв три вуздечки язика: середню і дві бічних. Укорочення середньої, на його думку, впливає на вимову д, л, р, а вкорочення бічних – на звуки п, ф, к, х [1; 5].

А. Амідський хворобам мовлення присвятив цілий розділ, у якому в основних рисах повторив учення Галена. Автор пояснював хвороби мовлення через порушення (страждання) язика й досить детально виклав хірургічні способи лікування хвороб язика, а саме підрізання [5].

У плані терапії заїкання Орибазій [6] пропонував певний порядок дій для його подолання: 1) вимовляти напам'ять уривки епічного, потім ліричного характеру, притому починаючи з низького тону, поступово підвищуючи голос і знову понижуючи; 2) читання починаючи з уривків напам'ять; 3) між реченнями робити глибокий вдих. Вагомий акцент робив на психологію особи із заїканням.

Під терапією Орибазій мав на увазі низький голос, важкі комбінації звуків, вимову під такт, вправи для «розумового» мовлення (мається на увазі завчених текстів, які тренують пам'ять), поступовість дидактичних прийомів (спочатку під керівництвом наставника, потім у вигляді читання й, нарешті, у формі бесід), а в процес лікувальних умов включений був і сам лікар.

У тогочасних авторів з питань подолання заїкання зустрічаються також численні вказівки на необхідність використання полегшувальних і коригувальних різних ортопедичних і механічних засобів і рухових вправ для покращення мовлення та звільнення від заїкання [4; 6]. Ідея використання механічних пристроїв з лікувальною метою належала ще Демосфену. Згодом фахівці застосовували під час лікування заїкання різні механічні пристосування: язичну вилку (або ще її називають вилка Ітара), язичний натискувач і розпорку для губ; накладку на обидва ряди зубів; дерев'яну пластинку у формі дуги під язик; скобу з китового вуса на нижні зуби тощо. Ортопедичні пристосування, однак, не мали самостійного значення в лікуванні заїкання й рекомендувалися як додаткові засоби [3; 7].

Арабські халіфати. Періодом найбільшого розквіту культури й науки народів Сходу часів арабських халіфатів були IX–XI ст. Відомі

представники цього періоду – енциклопедисти М. Аль-Хорезмі, Ар-Разі, Авіценна (Ібн-Сина), Аль-Біруні. Свої висновки про лікування заїкання зробили й арабські медики. У наукових працях вони опиралися на вчення Галена про причини хвороб мовлення, але привнесли багато доповнень і практичних зауважень, які є складниками в роз'ясненні та подальшому розвитку цього питання й із психологічного боку [1].

Медицині Авіценна присвятив понад 20 праць. Світову славу здобув йому «Канон лікарської науки» (1020 р.) – енциклопедичний звіт медичних знань стародавнього світу, підсумок поглядів і досвіду давньогрецьких, римських, індійських і середньоазіатських лікарів [7]. Автор не обмежився переказом минулого: він підвів критичний підсумок розвитку медицини до XI ст. Його праця сприяла швидкому розквіту медицини. У XII ст. «Канон» був переведений з арабської мови латинською, розійшовся в численних арабських, єврейських і латинських копіях по всій Європі, а в європейських країнах передрукований близько 30 разів.

В Авіценні вперше зустрічаємо визначення заїкання як хвороби, яка характеризується тим, що «один склад багаторазово повторюється, перш ніж слово буде вимовлено повністю» [2, с. 353]. У «Каноні» Авіценна присвячує окремі розділи паралічу язика, спазмам, що викликають порушення мовлення, вкороченій вуздечці й говорить про мозкові центри ураження мовлення та голосу. Як спосіб лікування заїкання він пропонує використовувати жерстяні банки, які сильно цокотять, торкаючись одна одної, або звертати увагу на гудіння мух і так створюють шумове тло, яке позитивно впливає на лікування порушення. (Досить схожий принцип на Демосфенові камінці. І знову ж – вплив на психіку й психологію особи із заїканням).

Також автор, убачаючи залежність розладів мовлення від стану органів артикуляції, розвиває й доповнює теорію Аристотеля. Причину неправильної будови або функціонування органів артикуляції Авіценна вбачає в переповненні їх вологою (гуморальна точка зору) або спазму [5]. Він говорить, що надмірна величина язика буває від переповнення його кров'ю, а іноді від великої кількості слизу. Розслабити язик тоді важко, і це призводить до того, що він погано скорочується, а мовлення спотворюється. Це відбувається при гаркавості, недорікуватості й заїканні.

Цікавий також інший погляд Авіценни на виникнення й усунення заїкання. Він пише про те, що іноді розлади мовлення відбуваються з причини, яка ховається в м'язах гортані, коли здійснюється її напруження або розслаблення. Людині спочатку важко вимовити звуки, і для

цього людина посилено намагається привести в рух м'язи грудей і гортані, а ці м'язи не слідує зусиллям людини та не підкоряються їм. Якщо ж людина спочатку зробить вдих, а тоді тільки почне вимовляти слова, то язик її після цього розв'яжеться. Такій людині варто перед початком мовленнєвого акту завжди робити глибокий вдих і широко розправляти груди. Причому треба говорити не поспішаючи. Коли людина звикне до цього, їй буде легко говорити, і легкість вимови стане для неї звичною [4; 9].

Отже, Авіценна, твердо дотримуючись гуморальної точки зору, розглядає центральні й периферичні причини виникнення різних мовленнєвих розладів і, відповідно до цього, пропонує різні способи їх подолання, спрямовані на зменшення кількості рідини в мовленнєвому апараті. Аналізуючи праці вченого та його послідовників, можемо сказати, що така точка зору на мовленнєві розлади та й патологію заїкання відповідатиме поглядам лікарів Європи аж до XVIII століття.

Древня Русь (IX–XVI ст.). Наприкінці IX – на початку X століття на Русі відбувається перехід від язичництва до християнства. Із цим переходом пов'язаний розвиток християнської писемності, розвивається древньоруська та перекладна література. Часті напади на Русь монголо-татарського іґа, печенігів, половців, шведських феодалів та інших, а крім того, ще й повальні епідемії призводили до масштабного знищення й занепаду накопчених культурних, медичних, психолого-педагогічних і духовних цінностей. Тож складні та суворі умови життя наших предків послугували причиною тому, що літературні пам'ятки Русі до XVIII ст. майже не збереглися. І про уявлення давніх слов'ян про мовленнєві розлади та прийоми їх подолання можна судити лише за матеріалами вивчення й аналізу збережених літописів, словників, прислів'їв, приказок, повір'їв, травників [3; 5].

У давньоруській мові існувала низка назв-визначень, які характеризували порушення мовлення [5, с. 77]: «язикоболєзнїє – хвороби мовлення, комплекс різних мовленнєвих порушень; *косноглаголівий*, *косноязичєн* (недорікуватий) – той, який повільно говорить, наче через силу; *косний* – повільний («косноязычен аз есмь»); *мудьногласний*, *мудьноязичний* – те саме, що й недорікуватий; *гугнівий* – невиразний, важкий у мовленні, той, який говорить під носа; *гугніти* – значило шепотіти («и ясн будет язык гугнивых», «отверзшему уста гугнивому», «Купина бо показа мудьяноязычному и гугнивому Моисеови»); *фюфлівий* – значило шепелявий; *боблівий*, *травлівий*, *флекавий* – ішлося про порушення темпу й ритму мовлення («он же травлив, он же флекав, гугнив же паки другый, к сим же ин заяклив, боблив же есть другый

и фофлет и момлет паки ин»); *заякливий, медленноязычен* – значить заїкається («Заяжливо бо, рече, есьм и медленноязычен»); *неморочевий, немоватий* – неясне мовлення, дитяча тарабарщина («детское немование»).

Це далеко не весь перелік назв, які використовували наші древньоруські предки. Ми обрали лише ті, які більшою мірою дотичні до проблеми заїкання. Однак ще варто наголосити, що в ті часи терміни-визначення порушення мовлення створювалися або за описовою ознакою («язикоблезньствие», «кочноглаголивий», «недорікуватий», «мудьногласний» тощо), або за співзвучністю з дефектом («заякливий», «гугнявий», «німий») [6].

Отже, можна сказати, що в стародавніх слов'ян загальноприйнятого й чіткого розмежування різних порушень мовлення не було. Між тим помітно те, що стародавні слов'яни все ж розрізняли порушення мовлення й слуху (німі й глухі), недоліки звуковимови (недорікуватість, травливий, фофливий), недоліки голосу (гугнявий), недоліки темпу і плавності мови (заякливий), недоліки фразового мовлення (німота, гугнявість) і розуміли, що психологія цих людей теж відрізняється.

Описовий і звуконаслідувальний принципи створення термінів-визначень збереглися в народі й у пізніший час. З'явилися такі слова-терміни [3], як «алалика», «лаліка», «барма», «ерготанье», «картавість» (для позначення недоліків вимови сонорів р, л.); «музюкать», «пришептувати», «шепеляння», «свіблость», «сюсюканья» (для позначення недоліків шиплячих і свистячих звуків); «вовча паша», «заяча губа», «ізгага» (для позначення незрощення, ринолалії); «безгласіє», «беззвуччіє», «бубоніти», «гугнявий», «гундосить», «гнусливий», «нюгандать», «сіпота», «сап», «хрипота» (для позначення недоліків голосу, носового відтінку вимови). Загалом невиразне, нерозбірливе, змазане та неясне мовлення позначалося низкою визначень: «німий алабор», «барабошить», «без'язичья», «бекання», «блебетать», «бурмотіти», «буркать», «варнякати», «качки», «кубьякать» тощо.

Під час вивчення ставлення древніх слов'ян до проявів мовленнєвих порушень важливо також згадати про прислів'я та прикази древньоруського народу, керуючись тою думкою, що прислів'я та приказки були і є одним із найдавніших видів народної творчості.

У той час про артикуляцію говорили так [5–8]: «У нього губа, як халява у чобота». «Говори доладно, коли язик підвішений ладно». «Великий язик у корови, та говорити не допомагає». «Сказав би і віл, але язик, як кіл». «Прожуй слово – тоді вимовиш». Про темп і плавність мови (квапливість, сповільненість, запинки та заїкання): «Говорити – не працювати, поспішати не треба». «Каже, рівно як

в стінку горох сипле». «Каже, як спить». «Каже, наче три дні хліба не їв». «Від його слівця не дочекаєшся кінця». «Каже – що родить». «Слово за словом в перебії іде». «Що не слово – то гиря». «Краще ногою спіткнутися, ніж язиком». «Стій – не хитайся, ходи – не спотикайся, говори – не затинайся». «Поквапиш заїку – нічого не зрозумієш».

Отже, у прислів'ях і приказках давньоруського народу не відображена та широта термінів-визначень, які характеризують порушення мовлення, про які сказано вище і які зустрічалися в словниках того часу. Можливо, одна з причин – у тому, що стародавні слов'яни також зараховували мовленнєві порушення до хвороб, які вражають людину. А, як відомо, сміятися над хворою людиною вважалося справою грішною чи блюзнірською [3; 8].

На те, що стародавні слов'яни розуміли мовленнєві порушення як хворобу чи недуг, послані на людину вищими або темними силами, указують й інші джерела. Наприклад, у другому заговорі Ісуса Христа є своєрідний діалог, який відбувся між Ісусом і Недугою [9]. Ісус запитує: «Куди йдеш, Недуг?» А той відповідає: «Іду, Пане, на людину, хворість і хвороби їй несуть...». І далі перераховує їх: «... переломити щелепи, поранити зуби, оглушити вуха, засліпити очі, гугнявість наслати, викривити уста, розслабити язик, наслати спотикання язикові» тощо.

У «Домострої» (XVI ст.) у главі 8 «Како врачеватися христианам отъ болезней и отъ всякихъ скорбей...» у ряді перерахованих хвороб, що за гріхи людські Бог посилає на людей для залякування й покарання, фігурують глухота, німота, недорікуватість, заїкання, гній, сухоти, зубний біль, грижа, тощо [7]. Убачаючи в хворобах і недугах прояв якихось вищих або темних сил, стародавні слов'яни лікування цих недуг також пов'язували з різними заобонами, обрядовими ритуалами, заклинаннями, знахарством, із прийомами народної медицини. Звідти дійшли й до нашого часу такі вирази: «вселився злий дух», «щоб не наврочили», «від порчі», «накликати біду», «кара Божа» тощо. Проти злих духів порчі, наговорів використовувалися «чарівні слова», обкурювання, амулети, талісмани, «відписування письменами». Для цього застосовувалися підвіски на клаптику папірця з абракадабрю, обмірювання ниткою, зав'язування нитки на пальці для лікування [3; 9]. Заїкання лікувалося теж такими методами.

Великі надії покладалися на так звані лікувальні молитви. У цих молитвах також можна знайти згадки й про мовленнєві порушення. Наприклад, у «Молитві Іоанна Златоуста від всіляких недугів» говорить буквально так: «Господи, зніми недугу і всяку хворобу в цієї людини, раба твого (ім'я) з голови і волосся,

з вуст, зубів, носа, язика та під'язиччя, гортані та голосу...» [7].

Однак посилення державної потужності Київської Русі після повалення монголо-татарського ярма та розвиток культурних зв'язків з іншими державами (насамперед із Візантією, Арабськими халіфатами) сприяли накопиченню й удосконаленню знань як із медицини, так і з психології, культури, педагогіки [1]. Усе це вплинуло на привнесення нових поглядів на лікування порушень мовлення.

У травниках, лікарських порадниках, які в більшості були компіляціями перекладних творів Гіппократа, Аристотеля, Галена, Авіценни, відображено погляди цих лікарів і на розлади мовлення та засоби їх подолання. На думку М. Лахтіна [5], більшість лікарських порадників-травників були продуктами колективної творчості. Вони перекочували з країни в країну, перекладалися з однієї мови іншою, доповнювалися й змінювалися. Ці рукописні лікарські порадники відрізнялися дуже широким і строкатим змістом. Вони не обмежувалися переліком тілесних хвороб з описом ліків від них, а стосувалися майже всіх випадків людського життя.

У різних схожих посібниках були численні вказівки на те, як варто лікувати розлади слуху, голосу, німоту, заїкання. Наприклад, при заїканні рекомендувалося вживати персики й шавлію. Крім того, якщо заїкання виникло від переляку, рекомендувалося налякати людину вдруге штучно і при тому так, щоб переляк на цей раз уже супроводжувався радістю [5]. Крім переляку, доцільно привчити хворого до протяжної співучої вимови або змушувати його повторювати різного роду тарабарщину. Якщо ж хвороба виникла через приростання язика, то його треба було трохи підрізати [4].

Був й інший погляд [6] на лікування заїкання: він полягав у штучному управлінні волею хворого під час вимовляння слів, тобто хворий завжди повинен намагатися вимовляти слова повільно й окремо. Якщо ж цим способом мета не досягалася, тоді використовувалися різні механічні засоби, які перешкоджали зайвим швидким рухам язика.

Оцінюючи загалом практичну значимість рекомендацій лікарських порадників, травників, М. Лахтін зазначав, що «поряд із небагатьма дійсно корисними відомостями в них багато забобонних пережитків і слідів грубого невігластва» [6, с. 49]. Наведені вище приклади чудово ілюструють цю думку. Ми також погоджуємося з автором.

Однак варто розповісти й про інші форми організації допомоги людям із мовленнєвими порушеннями в часи Русі.

Під час вивчення літературних джерел про життя слов'ян до XVIII ст. не вдалося знайти прямих указівок на суспільне становище дітей

із порушеннями мовлення й про можливі форми організації допомоги для них. Однак за деякими джерелами (А. Басова, Віт. Бондаря, А. Доброва, О. Дьячкова, Х. Замського, М. Ярмаченко) можна припустити, що діти з тяжкими порушеннями мовлення належали до «убогих» (тобто таких, які позбавлені покровительства Бога), як «і сліпі, глухі, розумово- та фізично неповноцінні діти, і зневажалися передусім монастирями й церквою», зазначає В. Селіверстов [6, с. 134].

Однак з X ст. на Русі за церквою офіційно було закріплено функцію громадського піклування про знедолених. Десята частина прибутків відраховувалася скарбницею духовенству для організації притулків і богоділень («убожниць»).

У літературі [2; 7; 11] є відомості з літописів про організацію при деяких монастирях таких притулків. Зокрема, при Києво-Печерському (тоді ще) монастирі в XI ст. був великий будинок для убогих і сиріт. Особи з порушеннями мовлення, у тому числі й заїкуваті, теж підлягали під цю категорію населення. Пізніше, у XVI–XVIII ст., подібні будинки були відкриті в Новгороді, Пскові, Москві, Ростові, Смоленську та інших містах [6].

Але необхідно відзначити й не дуже приємні факти в історії. Незважаючи на те що для слов'янських держав більше, ніж будь-яких інших держав світу, характерно було загалом гуманне ставлення до «убогих», водночас ці самі «убогі» (а в їх числі й особи з порушенням слуху, зору, мовлення, інтелекту) піддавалися звичайній експлуатації, становлячи для монастирів дармову робочу силу [7].

Із цього приводу А. Басова зазначає: «Таке собі «милосердя» монастирів мало також деякий суто матеріал зміст. Убогі діти, з одного боку, викликали глибоку жалість населення і сприяли додатковому припливу жертвувань. З іншого – за стінами монастирів у години відсутності відвідувачів убогі діти піддавалися звичайнісінькій експлуатації й важко працювали, заробляючи собі поїсти» [6, с. 34].

Висновки з проведеного дослідження. Тож, підводячи підсумки щодо проблеми заїкання на Русі, Ближньому й Середньому Сході V–XIII ст., можемо говорити, що, незважаючи на вміння розрізняти різні мовленнєві порушення, стародавні слов'яни не мали загальноприйнятних і чітких термінів-визначень цих розладів. Терміни-визначення створювалися в народі за принципом опису порушення або за співзвучністю з ним. Самі ж розлади мовлення прирівнювалися до хвороб і недуг, посланих на людину вищими силами або злим духом чи злими людьми. Тому подолання й лікування порушень (тут ми говоримо й про заїкання) було пов'язане із забобонами, обрядовими ритуалами, заклинаннями, знахарством. Не полегшувало долю логопатів і перебування

в богодільнях при церквах і монастирях. Ні логопедичної, ні психологічної допомоги вони там не отримували, а просто нещадно фізично експлуатувалися як безкоштовна робоча сила.

Перша слов'янська медична література (лікувальники, травники), що відображала накопичений у народі багатотисячолітній досвід спостережень за різною дією сил природи на організм людини й увібрала досвід лікарів Стародавнього Сходу, також мала сліди «забобонних пережитків і грубого невігластва», але саме в них зустрічаються перші спроби диференційовано підійти до лікування різних розладів мовлення та слуху й деякі дійсно корисні поради щодо цього.

Суспільне становище на Русі дітей із тяжкими порушеннями мовлення визначалося ставленням до них як до «убогих», допомога їм обмежувалася рамками благочинності з боку духовенства й окремих приватних осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булгаков. В. Древнеегипетская медицина. Харьков : Научная мысль, 1926. 17 с.
2. Глебовский В. Древние педагогические писатели в биографиях и образцах. Санкт-Петербург, 1903. С. 96–112.
3. Козинець О. Перші згадки про заїкання та шляхи його подолання на Русі (IX–XVI ст.). *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19 «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»* : збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. № 24. С. 129–133.
4. Корнєв С. Проблеми корекційної педагогіки у творчій спадщині І. О. Сікорського : дис. ... канд. пед. наук / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2009. 217 с.
5. Селиверстов В. Первые сведения о речевых расстройствах и приемах их преодоления (медицинские истоки). *История логопедии: медико-педагогические основы* : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Академический проект, 2004. С. 67–84.
6. Селиверстов В. Заикание у детей. *Психокоррекционные и дидактические основы логопедического воздействия* : учебное пособие для студ. высш. и средн. пед. учеб. заведений. 4-е изд., доп. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. 460 с.
7. Селиверстов В. История логопедии. *Медико-педагогические основы* : учебное пособие для вузов. Москва : Академический проект, 2003. 384 с.
8. Сикорский И. О заикании. *Хрестоматия по логопедии (извлечения и тексты)* : учебное пособие для студентов высших и средних учебных заведений : в 2 т. / под ред. Л. Волковой и В. Селиверстова. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. Т. 1. 144 с.
9. Сикорский И. Заикание. Москва : Астрель, 2008. 191 с.
10. Хрестоматия по логопедии : учебное пособие для студентов высших и средних специальных педагогических учебных заведений : в 2 т. / под ред. Л. Волковой и В. Селиверстова. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. Т. 1. 656 с.
11. Якунин В. О принципах и тенденциях изложения истории психологии. *Психологический журнал*. 1982. № 2. С. 18–26.